

Věroslav SOBEK

Pomohli jsme sestřelit Powerse. Tajemství vědeckotechnické rozvědky ČSSR

Futura, Praha 2011, 162 s.

Otázka průmyslové špionáže před rokem 1990 patří k tématům, kterým se odborná veřejnost doposud věnovala pouze okrajově. V podstatě ve všech státech bývalého komunistického bloku se čas od času objevují články a publikace, převážně z pera pamětníků, které víceméně oslavně prezentují činnost sovětské i satelitních rozvědek v této oblasti, v zásadě bez nějakého zdůraznění tehdejšího úzkého propojení s centrálně plánovanými ekonomikami členských států Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Publikace *Pomohli jsme sestřelit Powerse* autorského kolektivu v čele s bývalým náčelníkem Vědeckotechnické rozvědky (VTR) a zástupcem náčelníka Hlavní správy rozvědky (I. správa FMV) podplukovníkem RNDr. Věroslavem Sobkem se přiřadila k tomuto typu memoárů, které jsou však i přes své vyznění důležitým historickým pramenem.

Nejprve k autorovi: Věroslav Sobek se narodil 1. května 1926 v obci Topolná, okres Uherské Hradiště, v učitelské rodině. Vystudoval gymnázium a v letech 1946–1950 absolvoval obor matematika – fyzika na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Již v únoru 1947 vstoupil do komunistické strany. Po krátkém působení na ministerstvu školství, během něhož se stačil stát členem Lidových milic, byl jako příslušník Sboru národní bezpečnosti, složky Státní bezpečnosti, k 1. únoru 1955 přijat na Správu zahraničně-politické rozvědky (krycím názvem I. správa MV), dostal krycí jméno „Šedivý“ a osobní evidenční číslo 164781. Jako referent se podílel na budování vědeckotechnického odboru (zprvu 11. odbor).

Krátce po svém nástupu byl čerstvý nadporučík v legalizaci ministerstva zahraničních věcí vyslán při příležitosti vzniku Mezinárodní agentury pro atomovou energii (MAAE) jako člen československé delegace

do USA. V srpnu 1957 již jako kapitán vyjel na rezidenturu Vídeň, kde řídil agenturní síť (např. agenta s krycím jménem „Hans“, vlastním Walter Rimský, číslo svazku 40917) a vyhledával (tzv. rozpracovával) vhodné agenturní typy. Po návratu do centrály v roce 1961 se v hodnosti majora stal náčelníkem 4. oddělení 16. odboru I. správy MV. Ze služebního hodnocení je zřejmé, že se politicky angažoval, podílel se na utváření koncepce Vědeckotechnické rozvědky. Od roku 1963 působil ve funkci zástupce náčelníka odboru VTR.

Po absolvování roční operativní školy byl v lednu 1968 opět vyslán ve funkci zástupce rezidenta pro linii VTR do Vídně, kde po srpnové okupaci Československa aktivně obhajoval tvrdou linii komunistické strany. Pomáhal v rámci rezidentury a zastupitelského úřadu odhalovat tzv. nositele pravicově-opportunistic- kých tendencí. V legalizaci ministerstva zahraničních věcí ve Vídni rovněž působil jako 1. tajemník Stále mise ČSSR při MAAE.

Usnesením 64. schůze sekretariátu ústředního výboru KSČ ze dne 16. listopadu 1969 byl schválen návrh na ustanovení mj. Věroslava Sobka do funkce náčelníka správy „C“ Hlavní správy rozvědky (VTR). Následně byl povýšen do hodnosti podplukovníka. V této funkci zahájil konsolidaci a politickou očistu úseku vědeckotechnické rozvědky, kde byl dle slov „zrádce“ Josefa Frolíka nejsilnější odpor proti srpnové invazi pěti armád Varšavského paktu. Tuto situaci v červnu 1970 potvrdilo přeběhnutí příslušníka VTR mj. Antonína Nenka („Nedvěd“) z rezidentury ve Washingtonu. Od března 1971 byl Sobek prozatímně jmenován do funkce zástupce náčelníka I. správy pro úsek VTR. Od dubna 1974 až do listopadu 1979 působil pod legalizačním krytím velvyslanectví rady I. třídy a vedoucího ekonomického oddělení na nově otevřeném velvyslanectví ČSSR v Bon-

nu jako první rezident s úkolem vybudovat rezidenturu. Postupně se pod jeho vedením rozšiřovala agenturní síť a politické rozvědky se podařil průnik do „objektu“ sociální demokracie (SPD) a státního aparátu. Od prosince 1979 byl Sobek zařazen jako starší referent specialista na 37. odbor I. správy FMV (odbor Německá spolková republika a Rakousko) a následně nastoupil do trvalé legalizace jako vedoucí mezinárodního oddělení v tiskové agentuře Orbis. V březnu 1985 odešel do starobního důchodu. Během své služební činnosti pro Československou socialistickou republiku i tzv. země socialistického tábora byl oceněn řadou vyznamenání.

V úvodu a závěru knihy se opakuje obhajoba důležitosti státem řízené průmyslové špionáže, s pozitivním dopadem na občany, která se prolíná s úvahami o současném nepochopení, negativním vnímání a interpretaci nedávných dějin. Autoři, vedeni potřebou oponovat domněle panujícímu pocitu, že *dějiny České republiky začínají listopadem 1989*, chtěli přispět k zachování paměti národa (s. 147). Svou publikaci však autorský kolektiv nepovažuje za studijní práci, ale pouze za volné vyprávění pamětníků.

Téměř každá z pětadvaceti kapitol končí krátkou floskulí o nenahratelnosti a přínosech VTR pro československé národní hospodářství. Změna geopolitické situace i poválečný rozmach průmyslu se promítl i do budování vědeckotechnické části československé rozvědky. Faktem zůstává, že tento úsek byl v rámci rozvědky nadprůměrně obsazen vysokoškolsky vzdělanými příslušníky. Dozvíme se, že pro legalizační krytí příslušníků VTR se využívaly ponejvíce podniky zahraničního obchodu a jejich filiálky, resortní ministerstva, Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj, Státní plánovací komise či Federální ministerstvo pro vědeckotechnický a investiční rozvoj (s. 65, s. 117).

Agenturní síť si VTR postupně bu- dovala na resortních ministerstvech, v akademických a výzkumných ústa- vech a průmyslových podnicích doma i v zahraničí. Autoři ve zkratce infor- mují i o vzniku oddělení, které mělo na starosti přípravu dlouhodobého nasazení agentury do zahraničí, tzv. nelegálky (s. 14). Znalosti specialistů využívala k získávání potřebných informací či dokonce západních tech- nologií, které se nedaly získat legální formou. Tímto způsobem se prý dařilo zvyšovat konkurenceschopnost výrobků československého hospodář- ství, jejich exportem pak naplňovat státní kasu devizovými prostředky a v neposlední řadě tak uspořít finanční prostředky, které by spotřeboval jejich vývoj. Z elektrotechnického průmyslu šlo kupříkladu o technolo- gii automatizované výroby televizních obrazovek, polovodičů, přístrojů pro noční vidění či kamery s vysokou rozlišovací schopností. Z oblasti che- mického průmyslu to byl projekt výroby čpavku, paraxylenu, pneumatik, titanové běloby pro automobilový průmysl, silikonů či levnější výroby vitamínu C. Z dalších oblastí autoři jmenují potravinářský či strojírenský průmysl (s. 34–46).

Některé pasáže jsou úsměvné, když se například ve zhuťněné podobě dozvídáme o společném řešení vědec- kého úkolu s Německou demokratic- kou republikou při vývoji kvalitních kinofilmů (s. 47). Na jiném místě po- pisuje pplk. Sobek začátky VTR v roce 1955 i rychlé nasazení do operativní činnosti (s. 13, s. 55). Ovšem konkré- tnější okolnosti se bohužel nedovíme. Nezbyvá než případné zájemce odká- zat na příslušné fondy Archivu bez- pečnostních složek.

Nemalá část textu je věnována výchově a přípravě rozvědčků, pra- covním metodám, legalizačnímu krytí, rezidenturám, schůzkám se spolupracovníky, sledování, využí- vání služebních vozů. Autoři se roz- hodli nezveřejňovat jména osob či události z doby normalizace, prý s vědomím *nikdy nekončící povinnos- ti utajovat zdroje informací* (s. 9, s. 32). Pozitivně přijali údajné rozhodnutí Úřadu pro zahraniční styky a infor- mace, současné české ofenzivní

zpravodajské služby, nepředat důle- žité materiály týkající se VTR Archi- vu bezpečnostních složek.

Na Garyho Powerse narazí čtenář v kapitole o výrobě speciálních mo- nokrystalů, které Sovětský svaz potřeboval do naváděcích systémů raket typu země – vzduch. S nimi pak 1. května 1960 údajně sestřelil ame- rické špionážní letadlo U-2 (s. 127), pilotované právě Powersem. Na dal- ších stránkách může zaujmout pasáž věnovaná již zmiňovanému mjr. Nen- kovi a zmínka o polistopadovém setkání s Američany.

V publikace autoři marginálně zmínili vztah československé VTR k sovětským „přátelům“ (s. 22). Čtenář se již nedozví, že úkoly VTR byly roz- pracovány do tzv. kmenových listů, které vycházely z plánu vědecko- technického rozvoje ČSSR. Stejně tak zde nalezneme minimum z pri- mární oblasti – zbrojního průmyslu, o povinných konzultacích se sovět- skou vědecko-technickou rozvědkou, součástí I. hlavní správy KGB, či o společných úkolech vyplývajících z plánů spolupráce. Chybí rovněž zmínky o spolupráci s vojenskou rozvědkou či bulharskými, polskými anebo maďarskými partnery. Schází i přehlednější popis vývoje vnitřní organizace a členění VTR z období let 1955–1990 anebo výčet rezidentur, na nichž působili její příslušníci. Ze seznamu teritoriálních úseků (s. 66) zcela vypadlo Japonsko, kde se VTR snažila proniknout například do objektů Nippon Electric, Toshiba, Hitachi, Mitsui nebo do průmyslové- ho koncernu Mitsubishi.

Po tolikaletém odstupu bychom právem očekávali zajímavější reflexi dějin čs. rozvědky. Rozhodně nejde o žádný ekvivalent prací Vasilije Mi- trochina či Viktora Suvorova (Rezu- na). Autoři publikace si evidentně přejí, aby tajemství VTR i nadále zůstalo tajemstvím. Není divu, že se s despektem vyjadřují k činnosti Ústavu pro studium totalitních reži- mů, zejména ke zveřejnění seznamu příslušníků Hlavní správy rozvědky. Ovšem ve své práci zcela nepokrytě využívají dokumenty dostupné na internetových stránkách Ústavu a Archivu (s. 32, s. 53), přičemž „takt-

ně“ neuvádí zdroj. Můžeme se jen domnívat, že podobně si počínali i v otázce autorských práv, patentů a průmyslového vlastnictví.

Peter Rendek

Svět knihy Praha 17. mezinárodní knižní veletrh a literární festival

Ve dnech 12.–17. května 2011 se v Pra- ze uskutečnil už sedmnáctý ročník veletrhu Svět knihy. Jako každoročně byl jeho součástí i literární festival, který přinesl desítky doprovodných programů, čestným hostem bylo Království Saúdské Arábie. Mezi nejzajímavější zahraniční programy zaměřené na soudobé dějiny a poli- tickou totalitu 20. století patřila například beseda Johna O'Sullivan- a, autora knihy *Prezident, papež a pre- miérka. Trojice, která změnila svět* (Ideál, Praha 2007) pod názvem 100 let od narození Ronalda Reagana a knižní prezentace jeho osobnosti v ČR nebo přednáška Michaela Scam- mella, autora biografie spisovatele Arthura Koestlera *Koestler: The Lite- rary and Political Odyssey of a Twen- tieh-Century Skeptic* (Random House, New York 2009), nazvaná O Koestle- rově dilematu: Od díla Tma o poled- ních až po Duch ve stroji. Na dalších řádkách představujeme dva progra- my dotýkající se někdejšího Česko- slovenska.

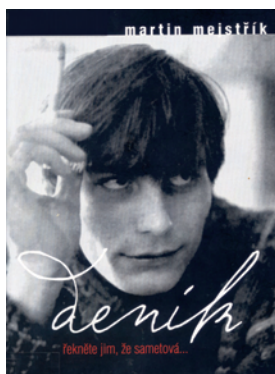
Martin Mejstřík: Deník aneb Řekněte jim, že sametová...

Představení autobiografické knihy žurnalisty a politika Martina Mej- stříka, který je veřejně znám jako studentský vůdce z doby sametové revoluce a později senátor usilující o zákaz komunistické strany, se zú- častnilo přibližně padesát středoškolských studentů (zjevně díky zásluž- né aktivitě jejich pedagogů) i další návštěvníci. Mejstříkův *Deník. Řek- něte jim, že sametová...* (Computer Press, Brno 2010, 350 stran) je pře- devším hodnotnou autentickou vý- povědí o cestě inteligentního a idea- listického mladého člověka tzv. reálným socialismem československé

provenience v 80. letech 20. století, o hledání osobní identity v aktivním životě navzdory překážkám osudu a dobové politické totality a také o intuitivním nalézání ukazatelů a spojenců v tomto údělu.

Ač prezentovaná kniha pojednává (patrně navzdory očekávání mnohých čtenářů) o podrobnostech sametové revoluce v listopadu 1989 a roli studentů jen okrajově až ve svém vyús-

tění, veletržní beseda se stočila právě na toto téma. V otázkách a reakcích pozorně naslouchajících středoškoláků byla patrná účast a zájem, přesto bylo zřejmé, že dobový odstup a snad ještě více společenské klima ztěžují studentům chápání souvislosti – s nadsázkou lze říci, že společenská proměna jako by se neodehrála před dvěma desetiletími a někdejší život v „nesvobodě“ se odvíjel o mnoho generací dříve. Mejstřík si jako hosta přizval představitele druhé významné skupiny, která společně se studenty v listopadu 1989 přímou komunikací s lidmi v ulicích a (tehdy výhradně státních) podnicích úspěšně prolamovala informační bariéru mezi Prahou a „venkovem“, herce Jana Potměšila, upoutaného po nešťastné havárii právě v této době na invalidní vozík. Ten mimo jiné řekl, že pro člověka je důležité, aby v některých situacích přijal odpovědnost za svůj život, a že je šťasten, že se na osvětové činnosti herců doprovázejících studentskou stávkou a protestní manifestace mohl podílet a že rozhodně ničeho nelituje. Vzpomenul při tom, že vzhledem k informační blokádě tisku, televize a rozhlasu první dny po 17. listopadu polovina nebo i více lidí mimo Prahu, s nimiž se na svých cestách setkal, pochybovala o smysluplnosti manifestací či s nimi nesouhlasila a komentovala je ve smyslu „Co tam v té Praze blbnete?“. Mejstřík vzpomínal například na to, jak už v sobotu 18. listopadu padlo rozhodnutí o studentské stávce, k níž jako první vyzval student Divadelní fakulty AMU

Pavel Legner, jak se připojili studenti Fakulty žurnalistiky v čele s Pavlem Žáčkem a jak se týž den odpoledne studentům podařilo „přemluvit“ herce, aby se k nim přidali. Dále uvedl, že tito studenti po 17. listopadu a masakru na Národní třídě zastávali názor (na rozdíl od představitelů disentu, resp. nově založeného OF), že jejich další úsilí by mělo být vedeno jen v intencích věty „Už žádný dialog s komunisty“.

V odpovědi na otázku, zda měla aktivizace studentů nějakou konkrétní návaznost ještě v porevoluční době, Mejstřík zmínil účast v parlamentní vyšetřovací komisi zabývající se masakrem na Národní třídě, která ovšem nic podstatného „nevyšetřila“, dále aktivitu z listopadu 1990 zaměřenou na vyrovnávání

se s komunistickou realitou a komunistickými zločiny, známou jako petice *Ukradená revoluce*, a také petici sestavenou po deseti letech od sametové revoluce a nazvanou *Děkujeme, odejděte*, která kritizovala stav české politické kultury. Na dotaz, jaký byl ohlas na *Ukradenou revoluci* a v ní uvedený požadavek důsledného přešetření události na Národní třídě u vedení Občanského fóra a v médiích, Mejstřík odpověděl, že média studenty částečně podpořila, ale vedení OF a nová politická elita neprojevily o vyřešení problémů nastíněných peticí žádný zájem. Zároveň naznačil, že tato názorová neshoda mezi studenty a vedením OF vedla v důsledku k podpoře Václava Klause a jím prosazovaného modelu ekonomického liberalismu některými studentskými vůdci (viz např. tehdejší agitačně-dokumentární film režiséra Igora Chauna *Léčba Klausem* – pozn. aut.).

Na rubu obálky Mejstříkovy knihy je uveden výběr z autorových osobních dat vztahujících se k časovému úseku pojednávanému v textu, z nichž se čtenář dozvídá, že Martin Mejstřík (nar. 1962) byl od roku 1986 studentem Divadelní fakulty AMU (absol-

voval 1991); v roce 1987 založil se spolužáky studentský časopis *Kavárna A.F.F.A.*, jehož redaktori sehráli klíčovou roli ve studentském hnutí před a po 17. listopadu 1989; v roce 1989 byl aktivním členem Městské vysokoškolské rady SSM v Praze a v listopadu téhož roku spolupředsedou Koordinačního stávkového výboru vysokoškoláků; později byl jako senátor jedním z navrhovatelů zákona o Ústavu paměti národa (současný Ústav pro studium totalitních režimů), členem komise pro posouzení ústavnosti KSČM a v roce 2008 spolupředsedou mezinárodní konference *Svědomy Evropy a komunismus*.

Čtenář, který s ohledem na to, že Mejstřík se během sametové revoluce a ještě krátce poté pohyboval v centru dění, očekává podrobné svědectví z této doby, bude zklamán – nalezne o ní pouhých třicet stran vzpomínek a deset stran (jako postskriptum) úvah o tom, co se vlastně v listopadu 1989 odehrálo a proč. Celý Mejstříkův text přesto svým způsobem kolem tohoto vyústění osciluje, avšak jeho největší přednosti jsou jinde. Po úvodní strohé, ale výstižné obžalobě komunismu následují deníkové záznamy a jejich komentáře prokládané fotografiemi a citacemi nejrůznějších dokumentů, rozřazené do sedmi časových úseků, z nichž až ten poslední začíná 17. listopadu 1989. Z hlediska historiografie je v textu nejcennější svědectví o aktivitách vysokoškoláků v druhé polovině 80. let 20. století a zejména krátce před revolucí (včetně podrobnosti o vydávání časopisu *Kavárna A.F.F.A.*), které tvoří stěžejní část celého textu. Vyplývá z ní, že přes všechna omezení a vnější konformní ústupky režimu – například členství a kulturní činnosti pod hlavičkou komunisty řízeného Svazu socialistické mládeže – patřila část vysokoškoláků k lidem aktivně vzdorujícím komunistické byrokratické mašinérii a v rámci možností srdnatě projevovala své názory.

Mejstříkovy deníkové záznamy však mají ještě další hodnotu, kterou mohou vytěžit hlavně pedagogové na všech stupních škol – jsou působivou

osobní výpovědi o hledání svobody a identity ve světě absurdní reality, o pozitivních a neutlumitelných impulzech pramenících ze vztahu k přírodě, ze skautingu, z náboženství, z umělecké tvorby a především z intuitivně vznikajících přátelství a pospolitosti spřízněných „duší“. Mejistřikovo odhodlaně upřímné svědectví o době a „o sobě“ zde vyvolává palčivé otázky, jak pojmout analogii tehdy a nyní. V době komunismu měli přemýšliví mladí lidé zdánlivě jasněji v otázce „kdo je kdo“, „kudy ano a kudy ne“, zatímco dnes je absurdita doby zastřena legitimní politickou a kulturní pluralitou, svobodný prostor je sice mnohem větší, ale cesta ke svobodě je pro většinově adoraný konzumerismus, úporný tlak mediální banality a všeobecné zmatení pojmů neméně obtížná. *Deník* Martina Mejistřika, doplněný CD nosičem s digitalizovanými výtisky *Kavárny A.F.F.A.* a dalšími dokumenty, je ideální pomůckou pro výukové programy zaměřené na názorné vysvětlení života v komunistické totalitě, na přemítání o mezích potýkání se se společenským marasmem a na úvahy o přijímání a realizaci individuálního hodnotového systému. Krom toho znovu naléhavě předkládá jen zdánlivě vyčpělý okruh otázek – po (ne)vyrovnávání se s komunistickou minulostí.

Irena Brežná: Nejlepší ze všech světů

Švýcarská německy píšící spisovatelka a reportérka slovenského původu Irena Brežná představila na veletrhu svůj autobiograficky laděný a několika cenami ověněný román *Die beste aller Welten* (Edition Ebersbach, Berlín 2008), který v češtině vydalo o dva roky později nakladatelství Paseka v překladu Jany Zoubkové pod názvem *Nejlepší ze všech světů* (148 stran). Autorka v roce 1968 emigrovala s rodiči do Švýcarska, vystudovala na basilejské univerzitě filozofii a psychologii, poté pracovala jako humanitární pracovnice a žurnalistka píšící pro významný deník *Neue Zürcher Zeitung*. Proslavila se zejména jako esejistka a reportérka – mimořádný ohlas měly její

reportáže z Čečenska. Ve Švýcarsku bývá přirovnávána ke svému velkému vzoru, legendární italské žurnalistce a spisovatelce Oriane Fallaci (mimořádně český překlad jejich děl zde velmi citelně schází). Kniha *Nejlepší ze všech světů* je originálně, čtivě a vtipně stylizovaná jako pohled jedenáctileté dívky z malého slovenského města ke konci padesátých let 20. století na okolní svět. Jak autorka na besedě uvedla, v současné době už pracuje na volném pokračování knihy, v němž její ústřední hrdinka Jana bude vyprávět o svém dalším prožívaném světě – poté, co ve stopách Ireny Brežné emigruje s rodinou do Švýcarska. Na otázku, zda a jak byla v německy mluvících zemích kniha přijímána především mladými čtenáři a zda byli schopni chápat dobové souvislosti, autorka odpověděla, že nebylo jejím prvoplánovým cílem seznámit mladé lidi s dobou totality, ale zprostředkovat čtenáři svět viděný dětskýma očima – kladné ohlasy, které získala nejen od dospělých čtenářů, ale i od dětských čtenářek potěšených tím, že jim někdo rozumí, jí potvrdily, že ač dobové kulisy mohou být různé, dívčí vnímání zůstává stejné. Přes toto vyjádření nelze pominout bravurně zvládnuté zakomponování děje – vyprávění jedenáctileté Jany o tom, co jí v rodině, ve škole a ve městě obklopuje – do dnes těžko uvěřitelných reálií doby poststalinského komunismu. Kniha Ireny Brežné, podobně jako tematicky i kvalitou příbuzný a stejně pozoruhodný text české spisovatelky Ireny Douskové *Hrdý Budžes*, je další výzvou pro pedagogy k tomu, aby se pokusili zpřítomnit a vysvětlit žákům a studentům nevysvětlitelnou dobu, třeba i vřazením knihy mezi zpravidla antikvární tradiční tituly povinné maturitní četby. Pro inspiraci: *Máma je proletářka, teda byla proletářka, než se provdala za tátu. Proletářství je složitá věc, může se ztratit neproletářským povoláním*

a žena ho může ztratit sňatkem. [...] O přestávce zařval jeden kluk na celý školní dvůr: Tvoje máma je v kriminále! Tenhle kluk je chudák, jeho táta se motá po ulicích, blábolí, padá na chodník a usíná tam. Jak se za něj musí jeho syn stydět! A proto se mstí na mně. Všichni na dvoře strnuli, přestali pobíhat a křičet. Stojím tam a najednou pocítím štěstí. Už vím, co je štěstí. Je

uvnitř, je to veliká síla. Čas stojí a já taky, a přesto jsem živá, dokonce víc než jindy, a vím, že máma je naživu. A život jde dál, jako by se nic nestalo. [...] Babička nejíc ze všech miluje svého prvorozeného syna, který emigroval na jeden velký ostrov. Je chytrý, má velkou vilu a schopnou manželku, která pěstuje trpasličí stromy, aby nezačínaly v domě a na zahradě moc místa. Přitom jim v domě nepřekážejí ani děti, ani prarodiče, ani proletáři. Babička si myslí, že udělat z velkých stromů malé je velké umění. Já si myslím, že se malé stromy mají povzbuzovat, aby vyrostly. Chytrý strýček a schopná teta nám píšou dopisy, ve kterých naznačují, jak nás litují, že musíme žít pod nadvládou proletářů. Když do dopisu napíšou: Jsme šťastní, že se vám daří dobře, a za tím následuje deset vykřičníků, znamená to, že ostrovního strýčka rmoutí, že se nám daří tak mizerně – tenhle tajný kód rozluštil táta. Závěrem ještě dodejme, že v rámci veletržní besedy přednesly Irena Brežná společně s překladatelkou Janou Zoubkovou vybrané pasáže střídavě v češtině a ve slovenštině.

Jan Cholínský

Gregory C. FERENCE (ed.)

The Portrayal of Czechoslovakia in the American Print Media, 1938–1989
Columbia University Press, New York 2006, 181 s.

Poznávacím znamením mnoha přelomových událostí českých a československých dějin ve 20. století byla

číslice 8 v letopočtu. „Osudové osmičky“ se staly takřka fenoménem české historiografie. Vnucuje se však otázka, zda tyto události byly jako přelomové a dramatické vnímány také v širším kontextu evropských a světových dějin, a samozřejmě také, nakolik se jejich hodnocení vnějším pozorovatelem lišilo od hodnocení z české perspektivy. Mimo jiné i na tyto otázky může dát odpověď recenzovaná kniha, kterou uspořádal Gregory C. Ference, profesor historie na americké Salisbury University.

Kniha sice není zrovna horkou novinkou, v českém prostředí však dosud recenzována nebyla a není ani příliš citována. Jak už napovídá název, je zaměřena na interpretaci československých událostí v americkém tisku a tedy založena na rozsáhlé excerpci zpráv v amerických tištěných médiích a jejich následné analýze. Proklamovaným cílem autorů bylo vytvořit jednak publikaci primárně určenou historikům se zaměřením na dějiny středovýchodní Evropy, jednak případovou studii mediálního pokrytí událostí v malé zemi, která se čas od času dostane do centra pozornosti.

Kniha je rozdělena do sedmi kapitol: úvodní a závěrečné zamyšlení rámuje pět chronologicky řazených analýz zaměřených (až na poslední) na jednotlivá „krizová období“. Na jejím vzniku se podíleli čtyři autoři z různých amerických univerzit, a je tudíž koncipována jako sborník, přestože některé kapitoly jsou natolik vzájemně propojeny odkazy, že by se dalo hovořit i o kolektivní monografii. Všechny analytické kapitoly věnované letům 1938, 1948, 1968 a 1989 také zachovávají jednotnou strukturu, přestože přístup jednotlivých autorů k tématu se v detailech liší. Úvodní odstavce každé statě informují o metodologii výběru a zpracování informací ze 3–24 tištěných médií té doby, z nichž byly excerptovány články, úvodníky, sloupky, karikatury, mapy a ilustrace ke sledovaným událostem.

Úvodní stať *Schadows in the Searchlight: An Introduction to American Media Coverage of Czechoslovakia* autora Owena V. Johnsona, profeso-

ra žurnalistiky na Indiana University, seznamuje čtenáře s několika základními aspekty, jimiž se vyznačují zprávy o událostech „v daleké zemi za oceánem.“ Předně, jen málo excerptovaných deníků a časopisů si vydržovalo vlastní zahraničního dopisovatele. Zdrojem zpráv pro ně byly oficiální zprávy Bílého domu (State Department) a mezinárodních tiskových agentur jako AP a UPI, někdy též žurnály, které svého vlastního dopisovatele v Evropě měly. Američtí reportéři a dopisovatelé v Evropě se také málokdy obtěžovali cestovat do „divokých končin“ východní Evropy a téměř nikdy neovládali místní jazyk. Spíše se orientovali na vyhledávání a udržování dobře informovaných kontaktů s anglicky mluvícími osobami, od nichž pak získávali pro své čtenáře příběhy a komentáře k událostem. Johnson rovněž připomíná, že ačkoliv předmětem zpravodajství bylo Československo, většina zpráv se týkala událostí v Praze a v českých zemích. Slovensko zůstávalo při klíčových událostech pro čtenáře prakticky neviditelné.

Ve studii *American Print Media Perceptions of the 1938 Munich Crisis* její autor a současně též editor knihy Gregory C. Ference v podstatě rozvádí téma, kterému se věnoval již dříve (*American daily newspaper perceptions of the 1938 Munich Crisis*. In: Kosmos. Czechoslovak & Central European Journal, 20–32/2004). Studie se ovšem časově neomezuje pouze na kritické září 1938, ale vybrané články pokrývají celé období od anšlusu Rakouska až do vypuknutí války s Polskem. Analýza ukazuje, že v tomto konfliktu s nacistickým Německem byly sympatie naprosté většiny amerického tisku na straně Československa. Požadavky sudetských Němců byly označovány jako *absurdní* (s. 24), *směšné* a *nemožné, ať se na ně díváme z jakékoliv strany* (s. 26). Rázná opatření čs. vlády během povstání v Sudetech byla převážně vnímána jako nezbytná. Nicméně většina komentátorů si byla vědoma, že nezáleží na tom, jaké další požadavky sudetští Němci předloží nebo jak na ně čs. vláda odpoví,

ale na tom, co si přeje Hitler. Bez ohledu na to, zda komentátoři patřili mezi zastánce nebo kritiky americké politiky izolacionismu, dávali jednoznačně přednost zachování míru. Mnichovská dohoda byla proto vesměs označována jako moudré řešení, nicméně jen málokterý z komentátorů věřil, že znamená víc než další odklad války, a mnozí též vyjadřovali znechucení nad politikou appeasementu. Západní demokracie, Francie a Británie, byly za opuštění Československa převážně kritizovány. Ovšem jen zcela výjimečně mířila kritika za nečinnost také na americkou vládu. Celkové vyznění studie tak vyvrací tvrzení revizionistických historiků, že politika appeasementu a mnichovská dohoda byly západní veřejností ve své době přijímány jednoznačně pozitivně.

Ve studii *Reporting the Cold War: the American Press Reports the 1948 Communist Rise to Power in Czechoslovakia* se Paul Kubricht, profesor historicko-politických věd na soukromé LeTourneau University, rovněž zabývá tématem, které je mu blízké (*Reporting the Cold War: The American Media's Depiction of the 1948 Communist Rise to Power in Czechoslovakia*. American Association for the Advancement of Slavic Studies, November 1997; *Soviet Expansion into Eastern Europe, 1945–1952: U.S. Policy Confronts the Issue of Religious Freedom*. In: Fides et Historia, 1/2002). Z celkem 22 celostátních a regionálních tiskovin vybral články v časovém rozsahu od července 1947, kdy ČSR odvolala účast na Marshallově plánu, do zprávy o smrti Jana Masaryka. Záhadná smrt ministra zahraničí událostem dodala žádaný rozměr osobní lidské tragédie. „Mnichovská lecke“ (Munich Lesson) byla připomínána velmi často a Washington byl kritizován, že ani tentokrát nezasáhl ve prospěch ČSR. Paralelu k Mnichovu připomínaly též četné karikatury. Podle Kubrichta převažuje mezi americkými historiky názor, že komunistický převrat v Československu byl hlavní příčinou eskalace studené války a vzniku NATO; nicméně nebyl příčinou nějakého zásadního obratu nebo „přitvrzení“ v americké zahraniční politice vůči SSSR. Sílicí sovět-

ská dominance v ČSR se očekávala a Spojené státy se rozhodly jí nebránit, protože tuto oblast považovaly za zájmovou sféru SSSR. Přesto však americká vláda dokázala československé události využít – dosud váhající Kongres jako přímou reakci na události v Československu urychlil schválení první sumy pro Marshallův plán (s. 6g). Kubricht zmiňuje též některé zprávy, které se vymykaly hlavnímu proudu a svou povahou se spíše než zpravodajství blížily konspiračním teoriím, například obvinění některých deníků, že prezident Beneš je agentem NKVD (v poznámce Kubricht tuto teorii „potvrzuje“ odkazem na značně nespolehlivé americké vydání paměti Pavla Sudoplatova, s. 65, s. 158), nebo že komunistický únorový převrat je reakcí na pokus o pravicový puč organizovaný vládou USA (s. 70, 162).

Následující dvě studie sepsal James W. Peterson, profesor katedry politických věd na Valdosta State University. Jeho první příspěvek *American newspaper media portrayal of the 1968 Prague Spring* na první pohled překvapí především výrazně nižším počtem excerpaných médií (pouze tři celostátní deníky) a zaujme odlišným přístupem. Peterson se soustředil na kvantitativní analýzu zkoumaných periodik – v přehledných tabulkách uvádí celkový počet relevantních článků i proměnlivý zájem tisku o Československo ve zkoumaném období (leden – prosinec 1968). Nicméně nižší počet využitých titulů neznamená ještě menší rozsah pramenné základny – např. *New York Times* věnovaly událostem v ČSR ve sledovaném období 1224 článků (!).

Ze začátku se reportéři zaměřili na personální změny ve vedení a započaté reformy a teprve krátce před invazí též na reakce sovětské strany. Zde jsem narazil na jedinou větší faktickou chybu – hlavní příčinou emigrace generála Šejny (nesprávně uváděn jako Šejma) určitě nebyl neúspěšný pokus bojovat proti reformám, jak Petersonův text naznačuje (s. 82). Z našeho pohledu je zajímavé, že mnozí komentátoři a karikaturisté už v červenci 1968 předjímalí vojenské řešení ve stylu Maďarska roku 1956 jako nevyhnutelné vyústění reformem

v ČSR. Ve dnech invaze se pak v tisku opět objevily odkazy na podobnost s mnichovskou krizí. Ačkoliv některé komentáře varovaly před dalším vyhrocením studené války, kritika invaze byla převážně umírněná – americká společnost měla v té době dost starostí s vlastní válkou ve Vietnamu.

V úvodu svého druhého příspěvku *American Newspaper Media Portrayal of the 1989 Anti-Communist Revolution* vysvětluje Peterson čtenářům, že okolnosti sametové revoluce byly podstatně jiné než při krizových událostech let 1938, 1948 a 1968. Československo nebylo tentokrát v centru dění, ale spíše ve vleku dění v okolních státech. Analýza zkoumaných periodik (tentokrát již devět titulů) ukazuje, že nejvíce prostoru dávali autoři článků demonstracím, zatímco strukturální změny, které si opozice vydobyla, zůstaly na okraji zájmu a byly chápány spíše jako rutinní záležitost. Komentátoři si nekladli otázky jestli, ale kdy dojde ke změnám, jaké již proběhly v okolních zemích. Stejný časový rozsah analýzy jako u předchozí studie (leden – prosinec 1989) není v tomto případě zrovna nejšťastněji zvolený, protože s výjimkou lednových protestů během Palachova týdne a exodu východních Němců se až do podzimu nestalo nic, co by stálo za pozornost amerického tisku, a prakticky veškeré analyzované články se vztahují až k poslední šestině zkoumaného období.

Předposlední kapitola nese název *Caricaturing Czechoslovakia in American Political Cartoons*. Autoři Ference a Kubricht v ní podrobněji analyzují a do historických souvislostí uvádějí karikatury publikované v dobovém tisku. Mnohé jsou zmíněny již v textu předchozích kapitol.

V závěrečném zamyšlení (*Final Thoughts*) autoři sumarizují historické události v Československu a charakterizují americký tisk jako *zjevně a tradičně sympatizující s malým národem, nicméně americká společnost a americká vláda prý pokaždé zaujaly stejné pasivní stanovisko – agresora sice odsoudily, ale dál už se o osud Československa nezajímaly*

(condemn the aggressor and forgot Czechoslovakia; three times).

Ač rozsahem nevelká, přináší tato kniha velké množství informací o tom, jak byly dramatické události našich dějin viděny z americké perspektivy. Též vyčerpávající poznámkový aparát, bibliografie a jmenný rejstřík dělají z knihy užitečnou pomůcku, jež by neměla chybět žádné mu historikovi, který se zajímá o mezinárodní aspekt událostí známých jako mnichovská krize, vítězný únor, pražské jaro a sametová revoluce. Nezbývá než doufat, že se brzy dočkáme jejího českého vydání.

Jan Machala

Katya KOCOUREK *Čechoslovakista Rudolf Medek. Politický životopis*

Překlad Milan Kocourek
Mladá fronta, Praha 2011, 296 s.

Když si cizinec vybere jako předmět svého výzkumu české téma, našinec se těžko ubrání otázce proč. V případě britské historičky Katyi Kocourek jistě mnohé vysvětlují její české kořeny, ale otázku zcela nezodpovídají. Proč si tedy z nepřeborného množství témat vybrala právě polozapomenutou osobnost první republiky, Rudolfa Medka?

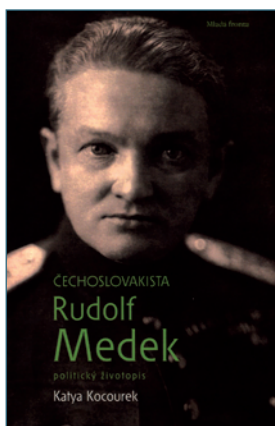
V předmluvě říká, že *...jeho pověst je značně kontroverzní a jeho politický význam je často předmětem nedorozumění*. Medek symbolizuje myšlenkový proud dnes již takřka neznámý či často mylně interpretovaný. Katya Kocourek si vytyčila cíl popsat jeden z typů meziválečného čechoslovakismu a nacionalismu. Jak připomíná i Petr Pithart v úvodním slově, samostatné Československo nevzniklo na základě jedné, všeobecně přijímané ideje. Ať už se nám to líbí nebo ne, náš stát nevyrostl jen na humanitních ideálech Masarykových, ale i na myšlenkách výrazně pravicových, nacionalistických, vojenských. Pokud chceme československé historii opravdu porozumět, musíme se seznámit i s tímto faktem.

Autorka sama ozřejmuje svůj zájem takto: *Ukázat, že nacionalistická*

ideologie, definující existenci a politickou legitimitnost Československa, byla různorodá a neměla jen jedno poslání. Zároveň nikdy nebyla beze zbytku definována podle jediné základní koncepce. Katya Kocourek se rovněž snaží Medka politika a vojáka dostat ze stínu Medka literáta, jak je dodnes převážně vnímán, a to zejména skrze detailní rozbor jeho nacionalistického smýšlení, jeho původu, vývoje a charakteristických rysů. Prozkoumala snad všechny dostupné prameny, aby co nehlouběji pronikla do osobnosti Rudolfa Medka a dokázala osvětlit, co stálo za jeho životními a politickými názory. Čtenáře svědomitě uvádí do Medkova světa, který popisuje velmi podrobně a komplexně.

Ačkoli její vyprávění postupuje víceméně chronologicky, striktně se časové ose nepodřizuje. Kapitoly jsou pojednány tematicky tak, aby čtenáři co nejvíce přiblížily Medkovo chování a postoje, respektive důvody a okolnosti, které vedly k jeho činům. V první části nazvané *Začátky vojáka-básníka* se věnuje především událostem první světové války, tedy období, které zcela zásadně ovlivnilo Medkův život a ve kterém se zformoval jeho světonázor. Druhá část *Vůdce-legionář* pak reflektuje činnost Rudolfa Medka od dvacátých let až do jeho smrti v roce 1940.

Katya Kocourek napsala knihu, která má atributy skutečné historické (čti vědecké) publikace – poctivě sebrané dokumenty jen nepřepsala a nedoplnila suchým komentářem, nýbrž na jejich základě vysvětluje a interpretuje. Na rozdíl od řady českých historiků ví, že literární kvalita díla je přinejmenším stejně důležitá jako důsledné pátrání v archivech. Díky tomu před námi vystupuje Medkův obraz, a následně i obraz celé republiky, v celé své plastičnosti. Umožňuje nám to pochopit přerod dekadentního básníka v tvrdého vojáka, zaníceného čechoslovakistu

a nacionalistu. I přesto se i v této knize najdou pasáže, kde se čtenář ne zcela znalý problematiky poněkud ztrácí, například při obšírném líčení názorových střetů v legiích. Kniha je tak v těchto místech bohužel méně srozumitelná a čtivá. Je asi dobře, že první životopis natolik složitě a kontroverzní osobnosti vzešel z pera britské autorky, která má větší odstup a méně předsudků. K osobě Rudolfa Medka (i k celému období první republiky) se jich váže nemálo. Dva totalitní režimy, které přišly po jeho smrti, udělaly své. Katya Kocourek řadu z těchto neporozumění a nejasností osvětluje a uvádí na pravou míru. Ukazuje tak, že v naší minulosti je ještě mnoho neprobádaných míst a pozapomenutých osobností. Přitom konkrétně Rudolf Medek podle jejích slov *...sehrál klíčovou roli ve sdělení, výkladu a šíření významu a účelu československého národovectví a vlastenectví pro širší veřejnost.*

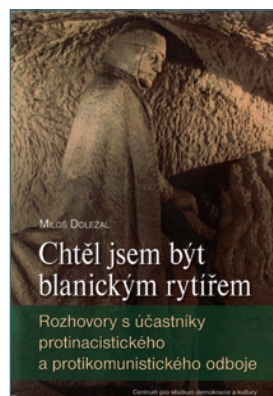
Petr Pithart zdůvodňuje zpomnění či dokonce zavržení Rudolfa Medka mnichovským traumatem a následným přijetím černobílé optiky (*...vážíme si T. G. Masaryka, proto jsme zavržli Viktora Dyka... pro milovaného Karla Čapka jsme... zapřeli zborovského barda generála Rudolfa Medka*) a připomíná nutnost vyrovnat se také s těmito ranami naší existence. To platí i pro ty, kteří se s konzervativními a nacionalistickými myšlenkami neztotožňují (což je i můj případ). Rovněž ony jsou součástí naší historie, která přirozeně formuje současnost. Jen na základě dostatečného poznání odlišných názorů je možné si zodpovědně vytvořit a zastávat názor vlastní.

Alžběta Medková

Miloš Doležal *Chtěl jsem být blanickým rytířem. Rozhovory s účastníky protinacistického a protikomunistického odboje*

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2010, 262 s.

S ubíhajícím časem roste význam orální historie. Zaznamenat výpovědi a vzpomínky účastníků II. a III. odboje bude pohříchu možné už jen omezenou dobu a tím větší prostor a podporu by měli orální historici získat. Od odborné obce i obce čtenářské. Vzpomínky bojovníků proti totalitám se rozhodl zaznamenat také Miloš Doležal a ve své knize *Chtěl jsem být blanickým rytířem* tak činí nekomplikovaně a přitom profesionálně. Výsledek jeho práce je informativní a velice čtivý, samozřejmě především díky aktérům, které si ke svým rozhovorům vybral, ale také díky pečlivé redakční práci, již textu věnoval. Patnáct zpovídaných – vojáci, klerici, dcera kulaka, vdova po generálovi atd. – představuje pestrou a různorodou společnost. Ke všeobecně známým jménům patří

tří voják a heraldik, autor českého státního znaku Jiří Louda, Doležal však zpovídal třeba i spolupracovníka pátera Toufara Jana Zmrhala, osvětimského vězně Milana Zpletače či Josefinu Napravilovou, která po válce pátrala po lidických dětech. Nejmladšímu z hrdinů knihy bylo přitom v době jejího vydání 78 let, Doležalovo úsilí proto přichází v pravou, ne-li poslední chvíli. Jakkoliv je téma rozhovorů vesměs smutné, respondenti si udržují životní sílu, nadhled a humor, což činí jejich výpovědi obzvláště silné. Marně bychom u „blanických rytířů“ hledali stopy sebelítosti, a to přesto (či snad, jak praví klišé, právě proto), jaké osudy jim připravilo „šilené“ 20. století.

Jan Hanzlík